

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 14/4 2025 s. 1215-1237, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

MADEN ADLARININ KÖKEN BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ*

Dilan TAPAR**

Geliş Tarihi: 16 Haziran 2025

Kabul Tarihi: 16 Ağustos 2025

Öz

Göçebelikten yerleşik hayata kadar geniş bir etki alanına sahip faaliyetlerden biri madenciliktir. Madencilikğin ekonomi, askerî, ticari, jeoloji, kimya ve benzeri birçok sahada etkisi bulunmaktadır ve dilcilik de bu etkilerden başlıca olanıdır. Madenler, dilcilik içerisinde anlam bilim, yer adı bilimi, söz varlığı vb. birçok yaklaşımla incelenmiştir. Çalışmada ele alınan yaklaşım köken bilimidir (etimoloji).

Çalışmanın konusu, maden adlarının köken bilimi açısından incelenmesidir. Çalışma, metalik madenler (altın, demir, gümüş ve bakır) ve bu madenlerden elde edilen alaşımlı metallerle (tunç ve çelik) sınırlandırılmıştır. Nitel bir araştırma olan çalışmada belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Madenlerin kökeninin belirlenmesinde ses bilgisi, anlam bilimi ve benzeri yaklaşımlar dikkate alınmıştır. Çalışmada elde edilen bulguların güvenilirlik ve geçerliğini ortaya koymak amacıyla madenler (altın, demir, gümüş, bakır, çelik ve tunç), Türk dilinin tarihî ve çağdaş şiveleriyle lehçelerindeki kullanımları açısından incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türk dili asıllı olduğu tespit edilen maden adlarının, Türk dilinin kültürel ve tarihi gelişimine dair aydınlatıcı bilgiler sunduğu ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk dili, maden adları, köken bilimi, diyalekt.

ANALYSIS OF MINE NAMES IN TERMS OF ETYMOLOGY

Abstract

Mining is one of the activities that has a wide area of impact from nomadism to settled life. Mining has an impact on many fields, including economics, military, commerce, geology, chemistry, and linguistics. The approach taken into consideration in the study is etymology.

The subject of the study is the examination of mineral names in terms of etymology. The study is limited to metallic minerals and alloyed metals obtained from these minerals. Document analysis method was used in the study. Phonetics, semantics and similar approaches were taken into account in determining the origin of minerals. The data is important in terms of the historical and contemporary dialects of the Turkish language and its use in its geography. As a result of the study, it was understood that the mineral names determined to be of Turkish origin provide enlightening information about the culture and history of the Turkish language.

* Bu çalışma 17-19 Ekim 2024 tarihlerinde Şanlıurfa'da düzenlenen XVI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulan "Maden Adlarının Köken Bilimi Açısından İncelenmesi" adlı sözlü bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş hâlidir.

** Doktora Öğrencisi; Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı; Arş. Gör.; Siirt Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dilan.tapar@siirt.edu.tr.

Keywords: Turkish language, mineral names, etymology, dialect.

Giriş

Bir milletin gelişiminde birçok faaliyet rol oynamaktadır. Çeşitliliği besleyen faktörlerden önemlisi şüphesiz bulunulan coğrafyadır. Toprakların verimliliği, jeolojik yapı, iklim, kültürel çevre, nüfus ve ticaret gibi birçok unsur coğrafyanın doğal ve beşerî etmenleri arasındadır. Söz konusu etmenlerin, Türkiye örneği mercek altına alındığında da yer aldığı görülmektedir. Türklerin yaşadığı en eski coğrafyalardan günümüze kadar pek çok faaliyet değişerek bir gelişim göstermiştir. Madencilik, Türklerin eski çağlardan beri ihtiyaç maddesi olmaktan çıkarp ticari bir ürüne dönüştürdükleri faaliyetlerden biridir. Elde edilen tarihî verilere göre (Örneğin; Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi) Türkler, madenleri ihtiyaca uygun olarak çeşitli araç ve gereçlerde kullanmıştır. Madeni araçlarını savaş aletleri, at koşum takımları, süs eşyaları, günlük ve tarım araç gereçleri gibi amaçlarda kullanmışlardır (Erden, 2017, s. 134).

Türkler, tarih boyunca at üzerinde savaşarak yaşamış ve çağları aşan bir medeniyet örneği olmuşlardır. Cihan hâkimiyeti mefhumunun ardındaki güç, ilk çağlarda Türklerin yaşam biçimini ortaya koyan atı kullanmalarından itibaren başlamaktadır. Türklerin sahip olduğu bozkır kültürünün iki temel unsuru, at ve demirdir (Kafesoğlu, 1998, s. 214). Akınlar düzenleyerek gücünü kazanan Türk milleti, ulaştığı malzemeleri her alanda kullanarak bir ilerleme kaydetmiştir. Türkler bulundukları coğrafyanın sağladığı imkânlar ile altın, demir, gümüş, bakır, tunç ve çelik gibi ham veya alaşımlı birçok maden ile kültür tarihine yön verecek adımlar atmıştır. Türklerin Alp Er Tunga, Oğuz Kağan, Ergenekon ve benzeri destanlar başta olmak üzere hayatın her alanında demir ve benzeri metalik madenleri kullandıkları görülmektedir. Türkler madenleri, destan ve efsaneler dahil ad, soyadı, boy adı, yer adı, ticaret, sanayi, inşaat, havacılık, tarım ve sanat gibi alanlarda kullanarak maden bakımından dünyanın önemli ülkelerinden biri hâline gelmiştir. Günümüzde Sanayi Devrimi'nin etkisiyle bu önem değişmiştir. Araştırma konumuz olan madencilik sektörü ve türü olan metalik madenlere ilişkin TÜİK'in 2022 yılı maden ihracat ve ithalatına dair veriler¹ şunlardır:

TÜİK'in 2022 yılı "Maden İhracatı" başlıklı raporuna göre madencilik sektörünün ülkenin toplam ihracatındaki payı %2,53 iken, bu oran bir önceki yıla kıyasla %7,13 artış göstermiştir. Elde edilen ihracat oranından enerji ham maddeleri %3,05, metalik cevherler %36,64, doğal taşlar %35,40 ve endüstriyel ham maddeler %24,91'lik bir orana sahiptir. Metalik cevherlerin ihracat toplamı önceki yıla kıyasla %1,08 artmıştır. Metalik madenlerin ihracat değerine bakıldığında en fazla bakırın sonrasında krom, demir, kurşun ve değerli diğer metal cevherlerin geldiği görülür. TÜİK'in 2022 yılı "Maden İthalatı" başlıklı raporuna göre madencilik sektörünün ülkenin toplam ihracatındaki payı %3,40 iken, bu oran bir önceki yıla kıyasla %52,03 artış göstermiştir. Elde edilen ithalat oranından enerji ham maddeleri %77,07, metalik cevherler %14,26, doğal taşlar %1,16 ve endüstriyel ham maddeler %7,87'lik bir orana sahiptir. Metalik cevherlerin ithalat toplamı önceki yıla kıyasla %26,30 düşmüştür. Metalik madenlerin ihracat değerine bakıldığında en fazla demirin sonrasında bakır, krom, alüminyum ve demir veya çeliğin üretilmesinde elde edilen cüruf ve molozların geldiği görülür. TÜİK'in 2022 yılı raporundan da anlaşıldığı üzere madencilik sektörü günümüzde teknolojik imkânlar ile bir gelişme göstermiştir. Söz konusu gelişmenin gelecek yıllarda da devam edileceği ön

¹ <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/turkiyede-madencilik/2022-yili-maden-dis-ticaret.pdf> [Erişim Tarihi: 03.02.2024].

görülerek çalışmalar devam etmektedir. Bu bağlamda ülkemizde Madenler ile ilgili Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA), Etibank, Karabük Demir Çelik Fabrikası, Divriği Demir Madenleri İşletmesi, Ereğli Demir Çelik İşletmeleri, Gold Yapım, Altınayar Kimya ve benzeri pek çok kurum ve kuruluş vardır (Balıkçı, 2021, s. 238). Türklerde madencilğin anlatılmaya çalışıldığı bu bölümde madencilğin başlangıçtan günümüze kadar farklı alanlarda kullanıldığı ve bu çıktıya paralel olarak tarih ve kültür dünyalarında önemli gelişmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır.

Dillerin dil bilgisi hazineleri, inceleme amacına göre farklı açılardan ele alınmaktadır. Dil bilgisi ses bilgisi (fonetik), şekil bilgisi (morfoloji), köken bilgisi (etimoloji), söz dizimi (sentaks) ve anlam bilgisi (semantik) açısından incelenir. Sesten başlayarak cümleyi oluşturmaya yarayan bu unsurların tümü birbiri ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisindedir. Her unsurun oluşum gösterdiği bu karşılıklı varoluş ilişkisi (karşıtlık), bir dilin tüm dil bilgisi kapsamına hizmet eder. Unsurların oluşturduğu karşılıklı varlık ilişkisi, bir karşıtlık düzenini ortaya çıkarmaktadır. Karşıtlık düzeni ile ifade edilen anlam, zıtlık içeren yaygın bir anlam yerine unsurların birbirlerini belirleyici ve sınırlandırıcı değer oluşturduğu bağımlılık ilişkisini - genel ilişki ağını- ifade etmektedir.

Dil bilgisinde yer alan çalışma yöntemlerinden biri de köken bilimi (etimoloji)dir. Köken bilimi, sözlerin ses, biçim, yapı ve anlam geçmişini inceleyen bir dil bilgisi dalıdır. Sözün bilinen veya muhtemel en eski biçim ve anlamını yakalamak köken bilgisinin konusudur (Karaağaç, 2018, s. 566). Alan yazında köken bilgisi sözlüğü niteliği olan temel çalışmalar vardır. Söz konusu çalışmalardan Nadalyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak'ın (1969) *Eski Türkçe Sözlük (Drevnetyurkskiy Slovar)*, Räsänen'in (1969) *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü Üzerine Bir Deneme (Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen)*, Clauson'un (1972) *On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçenin Etimolojik Bir Sözlüğü (An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish)*, Erdal'ın (1991) *Eski Türkçe Sözcük Oluşumu: Sözlüğe İşlevsel Bir Yaklaşım (Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon)*, Eren'in (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Rybatzki'nin (1999) *Çelik ve Dökme Demir için Türkçe Kelimeler (Turkic Words for Steel and Cast Iron)*, Tietze'nin (2002) *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen)*, Gülensoy'un (2011) *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Şen'in (2008) *Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış ve Wilkens'in (2021) Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)* adlı eserler başucu kaynağı olan çalışmalardandır.

Köken bilgisi çalışmaları, her çalışma gibi titizlik isteyen bir araştırma alanıdır. Zira köken bilgisi çalışmasında salt bir bilgiye erişmek söz konusu değildir. Malzemeye göre değişmekle birlikte ses, şekil, anlam bilgisi vs. yanında tarih, sosyoloji ve coğrafi birikimler ile de desteklenmesi gereken bir çalışma türüdür. Çalışmada çoğunluğu metalik olan maden adlarının her biri köken bilgisi ve sahip olduğu önem açısından incelenerek ele alınmıştır.

Tarih öncesi devirler bakır, tunç ve demirin olduğu taş ve maden devri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Yıldız, 2019, s. 88). Madenler Türk tarih ve kültüründe ayrı bir öneme sahiptir. Madenler tarih, sanat tarihi, coğrafya, jeoloji, metalurji, dil bilimi vb. alanlar içerisinde ayrı hüviyete sahip bir konu olarak işlenmektedir. Madencilik ile siyasal hâkimiyet ve ekonomik yapı arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum, madencilğin Türk kültürü ve

toplumsal yaşamı üzerindeki etkisini gösteren önemli unsurlardan biridir (Şen, 2008, s. 163). Maden kelimesi, dil uyumundan kaynaklı genişlik yayınması olayı sonucu Arapça “kaynak, bir şeyin çıktığı yer; maden; metal; mineral” anlamına gelen *ma'din* (معدن) kelimesinden gelmektedir (Mutçalı, 1995, s. 556). Madenler; doğal taşlar (mermer, traverten, granit), metalik madenler (altın, demir, gümüş, bakır, kurşun, krom, kalay, çinko), endüstriyel ham maddeler (tuz, kükürt, kum, kuvars, alçı taşı) ve enerji ham maddeleri (linyit, taş kömürü) olmak üzere dört gruba² ayrılmaktadır. Çalışmanın konusu, metalik madenler (altın, demir, gümüş ve bakır) ve bu metalik madenlerden kaynaklı oluşan alaşımlı (tunç ve çelik) metallerdir. Çalışmada madenler ele alınırken Türkçe kökenli (altın, demir, gümüş, bakır, tunç (alaşım), çelik (alaşım)) olanlar ele alınmıştır. Alan yazında müstakil maden adlarıyla ilgili çeşitli açılardan ele alınmış pek çok çalışma vardır. Bu bağlamda Mudrak (2015) tarafından yazılan ve Atmaca ve Adzhumerova tarafından çevrilen *En Eski Türk Dilinin Metal Adları ile İlgili Sözcük Varlığı* adlı çalışması dikkate değerdir. Çalışmada maden adlarına köken bilgisi bağlamında temas sağlanmış fakat bilhassa söz varlığı bağlamında ele alınmıştır. Çalışmaya konu olan maden adlarının kökeni, Türk dilinin tarihî ve çağdaş şiveleriyle lehçelerindeki kullanım şekilleri tanıklanarak özellikle ses bilgisi (fonetik) açıdan incelenmiştir. MTA'nın resmî web sitesinde³ yer alan bilgiye göre metalik madenlerden Fransızca kökenli: antimon, boksit, galyum, germanyum, indiyum, kadmiyum, kobalt, krom, manganez, molibden, nikel, osmiyum, renyum, stronsiyum, talyum, tungsten ve vanadyum; İtalyanca kökenli: çinko; Almanca kökenli: volfram; Farsça kökenli: cıva ve Türkçe kökenli: altın, bakır, demir, gümüş, kalay ve kurşun olan madenler çeşitli dillerden oluşmaktadır. Bu bilgidен hareketle metalik madenlerin kökenlerinin çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Yöntem

Maden adlarının köken bilimi açısından incelendiği çalışmanın araştırma türü nitel araştırma olup çalışma doküman analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışmada maden adları köken bilgisi açısından incelenmiş ve Türk dilinin tarihî ve çağdaş şiveleriyle lehçelerindeki kullanımları dikkate alınarak ele alınmıştır. Bu bağlamdan hareketle, Türk dilinin yaşam ve düşünce dünyasının ekonomisiyle, daha da önemlisi dil ve kültür ile yakın ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Maden adlarının Türk dili ve kültür tarihindeki öneminin sorgulandığı çalışmada, maden adlarının kökeni ve tarihi hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu ve benzeri çalışmalar Türk dili, tarihi ve kültürü hakkında sağlayacağı bilgiler açısından önemlidir.

1. Bulgular

1.1. Altın

Kelime *Türkçe Sözlük*'te kimya ilmindeki element özellikleri ve “altından yapılan, altından yapılmış sikke ve niteliği iyi olan, üstün nitelikte olan, değerli” (TS) şeklindeki anlamlarıyla geçmektedir (Karaağaç, 2021, s. 28). Gülensoy (2011, s. 67) çalışmasında kelimenin *al+tin+Ø* eklenmesine dayandığını ve (Tekin, 2003, s. 362) “kızıl” anlamına gelen *āl* ile Çince'deki *ton* kelimesinden (*āl+ton+Ø*) geldiğini belirtmektedir (Räsänen, 1969). Clauson (1972, s. 131), Erken dönemde Moğolca *altan*'dan alındığını etmektedir. Vámbéry (1878, s. 11)

² <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/turkiyede-madencilik/2022-yili-maden-dis-ticaret.pdf> [Erişim Tarihi: 09.02.2024].

³ <https://www.mta.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 09.02.2024].

çalışmasında *altın* kelimesini “kırmızı, kızıl, altın, sarımsı” anlamına gelen *al* kökünden getirmektedir. *Al* morfemi genel olarak “parlamak” anlamına gelen *jak* kökünden “ışılıklı, parlak” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda altın sarımsı renkleriyle ayırt edilen hayvanları ve nesneleri de ifade etmektedir. Örneğin; “kırmızımsı tüylü bir şahin” olan *alkus* ile “küçük, kırmızımsı bir kuş” olan *albuga* adlı hayvanlar Uygur ve Çağatay Türkçesinde yer alır. Kelime bugün geniş anlamda rengi ifade etmek için bir renk adı olarak kullanılmaktadır: “boyamak, kırmızıya boyamak” *al eylemek*, “kırmızı yanaklı” *al yanak*, “dünyayı kana boyamak” *kanla yeri al eylemek* vb. örnekler kelimenin renk anlamının ifade edildiği örneklerdir.

Eren (1999, s. 9), kelimenin kökeni hakkında şu bilgilere yer vermektedir: Kökeni açık olarak belli değildir. Németh (NyK, 1928) Türkçe *altun*’u Moğolca *altan* olarak birleştirmekle yetinerek kökeni üzerinde durmamıştır. Ramstedt (1935) *altun* biçiminin başında Türkçe *al* “kızıl” sözünün geçtiğini şüpheyle de olsa ifade etmiştir. Daha sonrasında Eski Türkçe *altun* ve Moğolca *altan* biçimlerinin Türkçe *al* “kızıl” ve Korece *ton* “değerli metal” sözlerinden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu görüşü Räsänen (Poppe Arm (1)) de benimsemiştir. Fakat Doerfer (TMEN 26, 529) Türkçede *ton* “metal” sözünün geçmediğini ifade ederek bu açıklamaya katılmamıştır. Räsänen (V 18b) Yakut Türkçesinde “bakır” anlamında kullanılan *altan* biçiminin Moğolcadan alındığını da ifade etmiştir. Rassadin (1980) de Yakut Türkçesinde *altan*’ın Moğolcadan kalma bir alıntı olduğunu bildirmiştir. Ramstedt (1957) Türkçe *altun*’u Arapça *lātūn* “messing” biçimiyle birleştirmeyi de denemiştir. Doerfer, Saha Türkçesinde *altan*’ın Moğolca bir alıntı olduğu yolundaki sava da karşı çıkmıştır. Kałuzyński (ME, 1961) de Yakut Türkçesinde *altan*’ı Moğolca bir alıntı olarak ele almamıştır. Joki (1952) Ramstedt’in açıklamalarını ifade etse de onun sonrasında *al* ve *ton* sözleri üzerinde durmadığını da dile getirmiştir. Ona göre, Ramstedt’in eski görüşünden vazgeçtiği anlaşılmaktadır.

Clauson (1972, s. 131) Moğolca *altan* biçimini Türk şive ve lehçelerinden kalan çok eski bir alıntı olarak değerlendirmiş, *altun*’un sadece Yakut Türkçesinde “bakır” anlamına geldiğini belirtmiştir. Altın ve bakır anlamlarının karışması üzerinde Laufer (1916) de durmuştur. Son olarak Baskakov (1996) Räsänen’in sözlüğünde verilen etimolojiye uyarak *altın*’ın Çince’den geldiğini ifade etmiştir. Şçerbak (1997) bugüne kadar ortaya atılan etimolojilerin büsbütün inandırıcı olmadığını vurgulamışsa da Ramstedt’in, *altun*’un *al* ve *tun* “değerli metal” sözlerinden oluştuğu yolundaki yaklaşımının gerçeğe en yakın olduğunu da belirtmiştir. Sevortyan belli başlı etimolojik açıklamaları özet şeklinde vererek konuyu ele almıştır. Eski ve Orta Türkçede *altun* olarak geçtiğini belirtmektedir. Yakut Türkçesinde yer alan *altan*’ın, Moğolcadan geldiğini fakat Doerfer’in buna katılmadığını ifade etmiştir. Ramstedt, “kırmızı” anlamındaki *al* ve “metal” anlamına gelen *ton* eklenmesine dayandığını ve Şçerbak’ın da bu görüşe katıldığını belirtmektedir (Sevortyan, 1974, s. 142).

Karaağaç (2021, s. 28), altın kelimesinin diğer dillere geçmiş verinti bir kelime olduğunu örnekleriyle birlikte sunmaktadır:

Çince *ā'ěrtái* “altın” (HWC 4; TMEN 26, 539; Alim).

Farsça *altun* “altın” (TMEN 26, 529; Erş. 25).

Arapça *āltūn* “altın iplik sırma”; *āltūncī* “altın işleyen veya alıp satan kişi”; *āltūnbāş* “iyi cins Seylan çayı” (Kun. 27; ŞY 83, 311; Ayt. 32).

Rusça *altın* “altın”; *altabás* “altın para; altın işlemeli bez, altın işlemeli kumaş; sırmalı ipek kumaş, sırmalı ipek kumaş”; *altabás* “simli kumaş” (Vas. I, 72; TMEN 26, 529, Şip. 30; Dev. 63).

Macarca *altmiczele*, *altimczek*, *altinczek* “altın işlemeli kumaş” (Kak. 38).

Fince *alttina* “eskiden kullanılmış üç kopik değerindeki bakır veya bronz para” (Mfö).

Romence *altângic*, *altíngíc*, *altíngéa*, *altaníc*, *altângea*, *altâgic* “bir tür dere otu; krizantem çiçeği, laşe” (Mey. 8; Lok. 61; Kak. 38).

Bulgarca *altín* “altın”; altın zincir”; *altınliya* “altınlı; altından yapılma”; *altançina* “altıncık”; *altín-top* “hezarın çiçeği, zehirli mor çiçek” (Mey. 8; Lok. 61; Kak. 38, 439; Gran. 252, 254; Gab. 43; Alf. 8).

Sırpça *áltun*, *áltin* “altın”; *áltuni* “altın renginde olan” *áltun-töp* “altın top” (Mik. 10; Kak. 38; Škal. 91).

Arnavutça *altun* “altın”; *alltënbash* “cilt üzerindeki tüyleri gidermede kullanılan yakı, yapışkan madde; altın boya, yaldız”; *eka zembrôn altun* “o altın kalplidir” (Mey. 8; Ber. 38; Bor. 15).

Makedonca *altan*, *atlan* *altançe*, *altın*, *altin* “altın”; *altan-jito* “altın buğday, sarı buğday” (Nas. 32, 57, 75, 97, 177, 178, 206, 237).

Yunanca *altín* “altın”; *altinia* “altından yapılmış” (Geor. 7. 59, 61, 64).

İngilizce *altin*, *altinick*, *altun* “eski bir Rus parası” (Çal. 52).

Gülensoy (2011, s. 67) da kelimenin, Türkçeden Arap dillerine (Mısır, Suriye) *altūn*; *altınci* “altıncı” ve Zazacaya *altun* “altın”, *altunên* “altından yapılmış olan”, *altunin* (ZTS, 19) biçimleriyle geçtiğini belirtmektedir. Moğolca (KWb. 8) *altan* olarak geçmektedir (Gülensoy, 2011, s. 67). Altın kelimesi, Eski (Tekin, 1994, s. 48) ve Orta Türkçe tarihî şivelerde *altun* olarak geçmektedir (Caferoğlu (2021), Clauson (1972), Çağbayır (2007), Eren (1999), Ergin (2009), Gülensoy (2011), (Nadalyayev ve diğerleri, 1969), Özkan (1995), Öztürk (2017), (Radloff, 1893-1911), Toparlı, Vural ve Karaatlı (2007), Ünlü (2012a, 2012b, 2013), Üşenmez (2010), Vámbéry (1878) ve Wilkens (2021)). DLT’de altın kelimesi *altun* olarak on dokuz yerde (38/25, 58/44, 73/59, 85/76, 92/86, 102/94, 181/155, 186/159, 189/161, 201/172, 251/221, 276/240, 326/265, 343/277, 357/285, 363/288, 369/292, 504/404, 555/458) geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 549). Maden adı anlamını karşılayan altın kelimesi, tarihî şivelerde sınırlı bulunan düz şekli *altın* dışında genellikle yuvarlak vokalli *altun* şekliyle geçmektedir (altun>altın).

Altın kelimesi, al+tın+Ø ekleşmesine dayanmaktadır. Kelimenin kökeni, dilciliğin sağladığı ses bilgisi (fonetik) özelliklerinden hareketle altun>altın olarak değişim göstermektedir. Altun kelimesinin kök ünlüsünde yer alan #a sesinin düzlük etkisiyle yuvarlak u/ ünlüsü düz ı/ ünlüsü olduğu için altun kelimesi altın olmuştur (u/>ı/, düzlük; altun>altın).

1.2. Demir

Kelime *Türkçe Sözlük*’te kimya ilmindeki element özellikleri ve “bazı nesnelerin demirden yapılmış parçası; ayakkabı topuğuna veya ayakkabı burnuna aşınmayı önlemek için çakılan, özel olarak yapılmış maden parçası” şeklindeki anlamlarıyla geçmektedir (Karaağaç,

2021, s. 234). Eren çalışmasında demir / temir / temür kelimesine değil fakat “ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir” anlamına gelen *temren* kelimesinin anlam ve ses özelliklerine yer vermiştir (Eren, 1999, s. 401).

Demirhindi’deki demir farklı bir kelimedir, Farsça *tamr-i hindî*’den gelmektedir. Latince *tamarindus indica*’dır (Eren, 1999, s. 108). *Demirhindi* kelimesine dair Eren’in Farsça, farklı araştırmacıların ise farklı kökenden geldiğini ileri sürdüğü bu maden adının kökeniyle ilgili net bir bilgi yoktur (Gülensoy, 2011, s. 275).

Sevortyan, kelime *#t* sesinin ötümlüleşmesi olayının Oğuz şivelerine özgü olduğunu belirterek ilk şeklinin temir olduğunu belirtmektedir. Eski ve Orta Türkçede yaygın olarak *temür*, *tämür* şekilleri kullanılmıştır. *Temir* şeklinin Orhun Yazıtları’ndan hareketle yazı dilinde kullanıldığını buna karşılık *temür* biçiminin ise konuşma diline dayalı bir varyant olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Bu durum, yazı dili ile konuşma dili arasındaki fonetik farklılaşmayı göstermesi bakımından önemlidir (1980, s. 186).

Karaağaç (2021, s. 234), demir kelimesinin diğer dillere geçmiş verinti bir kelime olduğunu örnekleriyle birlikte sunmaktadır:

Farsça *témür* “demir”; *temirkazuk* “demirkazık” (TMEN 1012; Erş. 103, 112).

Urduca *demür*, *timür* “demir” (TUL; Tek.).

Arapça *demir* “demir”; demirden yapılmış nesne; ayakkabıcıların derinin buruşuğunu gidermek için kullandıkları alet *mušta*; *temürçî*, *dāmircî* “demirci”; *dāmīrhāne* “demirhane, demir döküm evi” (Muh. 182; TMEN 1012; ŞY 208; Prok. 50; Ayt. 59).

Ermenice *demir* “demir; çapa”; *demirci* “demirci”; *demirlenmiş inel* “çağa atmak, demirlemek” (AÇ. 333).

Macarca *demer* “demir” (Kak. 121).

Romence *demerlie*, *dimirlie*, *dimerlie* “demirli; tahıl yığını, hububat yığını; eski bir tahıl ölçeği, öğütme karşılığı değirmenciye verilen miktar”; *dimircapi* “dağ geçidi” (Mik. 46; Wendt. 79; Kak. 121).

Bulgarca *demir* “demir; demirden yapılmış güçlü, sağlıklı”; *demirli* “demirden yapılmış sağlıklı, sağlam”; *demirciya* “demirci”; *demircilik*, *dimircilik* “demircilik”; *demir-bozán* “demir otu, andız otu; ayırık, tilfil”; *demir-tepelija* “demir başlıklı; horozlu tüfek” (Lok. 508; TMEN 1012; Kak 121; Gran. 12, 19, 142, 173, 216, 250, Gab. 184; Alf. 64, 75).

Sırpça *demir* “demir; dericilerin ve ayakkabıcıların kullandığı alet”; *demirdžija*, *timurdžija* “demirci, demir eşya yapan veya satan”; *demirli*, *demiri* “demirli, demirden yapılmış; demirli herhangi bir şey”; *demirlija*, *dimirlija* “sini olarak kullanılan büyük bakır tepsi”; *demir-kapija* “demir kapı”; *demir-pendžer* “demir pencere” (Mik. 46; Lok. 508; TMEN 1012; Kak. 121; Škal. 211, 617).

Arnavutça *demiroxhak* “demir ocağı, maden kaynağı” (Bor. 41).

Makedonca *demir*, *demirka* “demir”; *demirciya*, *dimirciya* “demirci” *demirlija* “demirli” (Nas. 43, 56, 73, 85, 110, 184, 225).

Yunanca *demiri* “demir” *demircís* “dermiçánis “demirci” (Kuk. 74; Geor. 251).

Gülensoy (2011, s. 67) da kelimenin, Arapçaya (Mısır, Irak) *demir* bazı diyalektlerine de (Cezayir) *damir* olarak geçtiğini belirtmektedir.

Kelime, Sümercede *tibira* ifadesiyle geçmektedir (Tuna, 1989, s. 273). Moğolcada *temir* olarak geçmektedir (Lessing, 2003). Eski Türkçede hem düz hem de yuvarlak (temir, temür) vokalli şekli geçmektedir. Orta Türkçede hem düz hem de yuvarlak vokalli ve hem ötümlü hem de ötümsüz (temir, temür, timür, tāmīr, tāmūr, demir, demür) şekli geçmektedir (Caferoğlu (2021), Çağbayır (2007), Eren (1999), Ergin (2009), Gülensoy (2011), (Nadalyayev ve diğerleri, 1969), Özkan (1995), Öztürk (2017), (Radloff, 1893-1911), Toparlı, Vural ve Karaatlı (2007), Ünlü (2012a, 2012b, 2013), Üşenmez (2010) ve Wilkens (2021)). DLT’de demir kelimesi *temür* olarak on (33/20, 103/94, 173/149, 182/155, 259/226, 269/236, 275/239, 461/366, 556/458, 611/504), temürçi “demirci” anlamıyla bir (562/463), *temürgen* “Oğuz Türkçesinde okun temreni” anlamıyla bir (260/227) ve *temürlük* “demir madeninin eritilip demirin çıkarıldığı yer” anlamıyla bir (253/222) yerde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 549). Maden adı anlamını karşılayan demir kelimesi, tarihî şivelerde *temir*, m/ dudak sesinin etkisiyle yuvarlak vokalli *temür*, kök ünlüdeki e/ sesinde düzlük ve #d ötümlülük olayları nedeniyle *demür* olarak geçmektedir (temir>temür>demür>demir).

Demir kelimesi, temir+Ø ekleşmesine dayanmaktadır. Kelimenin kökeni, dilciliğin sağladığı ses bilgisi (fonetik) özelliklerinden hareketle temir>temür>demür>demir olarak değişim göstermektedir. Demir kelimesinin kökeninde m/ dudak geniz sesinin dudak boğumlanma noktasının sağladığı yuvarlaklık etkisinden ötürü i/ ünlüsü ü/ ünlüsü olduğundan temir>temür değişimi görülmektedir. Temür kelimesinin başındaki #t, ötümlüleşerek d olduğu için temür kelimesi demür olmuştur (temür>demür). Kök ünlüde yer alan e/ sesinin düzlük, yarı, ilerlek, uzak, ünlü ünlü benzetmesi (/e-ü/>/e-i/) nedeniyle demür>demir değişimi görülmektedir.

1.3. Gümüş

Kelime *Türkçe Sözlük*’te kimya ilmindeki element özellikleri ve “parlak beyaz renkte, kolay işlenir ve tel durumuna gelebilen element” şeklindeki anlamlarıyla geçmektedir (Karaağaç, 2021, s. 334). Tietze (2002, s. 206) kelimenin gümüş / gümüş ifadesinde “eski bir ufak ağırlık birimi” anlamını da taşıyarak farklı bir anlamı daha olduğunu belirtmektedir. Kelime, Eski Türkçede “sakla-, koru-” anlamına gelen *kü-* fiilinden (kü-m-üş+Ø) gelmektedir (Gülensoy, 2011, s. 395). Sevortyan çalışmasında gümüş kelimesinin kökenine dair görüşlerden ziyade kelimenin geçtiği çeşitli kullanımlara yer verilmiştir (1997, s. 141).

Karaağaç (2021, s. 334), gümüş kelimesinin diğer dillere geçmiş verinti bir kelime olduğunu örnekleriyle birlikte sunmaktadır:

Farsça *möngen*, *münken*, *kümiş* “gümüş” (TMEN 377; Erş. 261).

Arapça *gumuşi* “gümüşi, gümüş renginde” (ŞY 317).

Bulgarca *gyumuş*, *gyumyüş* “gümüş; gümüş balığı”; *gyumyuşliya* “gümüslü”; *gyumyüş-tepeliya* “gümüş saplı” (Mik. 14; Alf. 56).

Sırpça *đumiš*, *đumuš* “gümüş; *đumišli* “gümüslü, gümüştan yapılan”; *đumišlija* “gümüştan yapılan herhangi bir şey” (Mik. 14; Škal. 256).

Arnavutça *gjymysh* “altın veya gümüş işleme” (Bor. 56).

Makedonca *gyumiš*, *gyumuš*, *gyumriš* “gümüş” (Nas. 55, 197, 203, 236).

Eski Türkçede ötümsüz (*kümüş*, *kümüş*), Orta Türkçede hem düz hem de yuvarlak (*kümiş*, *kümüş*) vokalli şekliyle #g ötümlü (*gümüş*) şekli (Eski Anadolu Türkçesi) geçmektedir. EUTS’de (2021, s. 123) *künüik* geçmektedir (Caferoğlu (2021), Clauson (1972), Çağbayır (2007), Eren (1999), Ergin (2009), Gülensoy (2011), (Nadalyayev ve diğerleri, 1969), Özkan (1995), Öztürk (2017), (Radloff, 1893-1911), Toparlı, Vural ve Karaatlı (2007), Ünlü (2012a, 2012b, 2013), Üşenmez (2010) ve Wilkens (2021)). DLT’de *kümüş* kelimesi altı (92/86, 186/159, 208/178, 343/277, 357/285, 555/458); *kümüş* tigin: “gümüş gibi temiz renkli köle” anlamıyla bir (208/178) yerde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 756). Maden adı anlamını karşılayan *gümüş* kelimesi, tarihî şivelerde #k ötümsüz *kümiş* şekli dışında ü/ sesinin yuvarlaklık, tam, uzak, ilerlek benzetme etkisiyle *kümüş* ve #g ötümlü olayı sonucu *gümüş* olarak geçmektedir (*kümiş*>*kümüş*>*gümüş*).

Gümüş kelimesi, kü-m-üş+Ø ekleşmesine dayanmaktadır. Kelimenin kökeni, dilciliğin sağladığı ses bilgisi (fonetik) özelliklerinden hareketle *kümiş*>*kümüş*>*gümüş* olarak değişim göstermektedir. Kök ünlüde yer alan ü/ sesinin yuvarlaklık, tam, ilerlek, uzak, ünlü ünlü benzetmesi (/ü-i/>/ü-ü/) nedeniyle *kümiş*>*kümüş* değişimi görülmektedir. *Kümüş* kelimesinin başındaki #k, ötümlüleşerek g olduğu için *kümüş* kelimesi *gümüş* olmuştur (*kümiş*>*gümüş*).

1.4. Bakır

Kelime *Türkçe Sözlük*’te kimya ilmindeki element özellikleri ve “ısı ve elektriği iyi ileten, kolay dövülür ve işlenir olduğundan eski çağlardan beri türlü işlerde kullanılan, kızıl renkli element; bakırdan yapılmış kap ve bakırdan yapılmış” şeklindeki anlamlarıyla geçmektedir (Karaağaç, 2021, s. 71). Clauson (1972, s. 317) kelimeyi “bakır, bakır sikke, bir bakır sikkenin ağırlığı, Çin onsunun onda biri olan topuz “anlamlarıyla vermektedir. Eren çalışmasında bakır kelimesine değil fakat “bakırdan yapılan küçük kova” anlamına gelen *bakraç* kelimesinin anlam ve ses özelliklerine yer vermiştir (1999, s. 401). Kelime, “yansıma” anlamına gelen *bā* kelimesiyle +*kır* morfeminin ekleşmesinden oluşmaktadır (*bā*+*kır*+Ø). Anadolu ağzlarında (Ezm., Ky.) *bakır* için *bakraç* kelimesi yer almaktadır (Gülensoy, 2011, s. 105). Sevortyan, kelimenin kökeninin bak- fiilinden gelebileceğini ve +ır ekleşmesine bağlı olarak yer aldığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, kesin bir görüşe sahip olmadığını ve geçerli bir görüş için çeşitli malzemeye ihtiyaç bulunduğunu belirtmektedir (1978, s. 46).

Karaağaç (2021, s. 71), bakır kelimesinin diğer dillere geçmiş verinti bir kelime olduğunu örnekleriyle birlikte sunmaktadır:

Ermenice *bakır* “bakır”; *bakırcı* “bakırcı, kazancı” (Aç. 283).

Macarca *bogrács* “bakraç” (Mik. 19; MTESz., 323; Kak. 56).

Bulgarca *bakır* “bakır; bakır kap, bakır kazan; bakır para”; *bakırdan* “bakırdan yapılma”; *bakırcıya* “bakırcı, bakırcılık yapım veya satımıyla uğraşan”; *bakırcılık* “bakır ticareti, bakırcılık mesleği”; *bakırlen* “sert yağış” (Mik. 19, Lok. 193; Gran. 13, 111, 138, 164; Gab. 78; Alf. 21).

Sırpça *bakâr* “bakır metali; bakır kap; *bakârdžija*, *bakırdžija* “bakırcı”; *bakràčlija*, *bakràčlije* “bakraç gibi enli, geniş üzengi”; *bakrènjak* “bakırdan veya başka bir metalden yapılan para”; *bakırlı*, *bakârlı* “bakırlı”; *bakırsuz* “kalaysız bakır kap” (Mik. 19; Lok. 193; Škal. 116).

Arnavutça *bākër*, *bakır* “bakır”; *bakérté* “bakırdan yapılan”; *bakërxi* “bakırcı”; *bakraç*, *pagraç*, *pragaç* “bakraç”; *eka mblú me bakër* “onu bakırla kaplamış” (Mik. 19; Mey. 24; Ber. 40; Bor. 21).

Makedonca *bakar* “bakır”; *bakarka* “bir karpuz türü” (Nas. 21, 25, 45, 56, 178, 206, 247).

Eski (Uygur Türkçesi) ve Orta Türkçede ötümsüz ve ötümlü (*bakır*, *bağır*) şekliyle geçmektedir (Caferoğlu (2021), Clauson (1972), Çağbayır (2007), Eren (1999), Ergin (2009), Gülensoy (2011), Özkan (1995), Öztürk (2017), (Radloff, 1893-1911), Toparlı, Vural ve Karaatlı (2007), Ünlü (2012a, 2012b, 2013), Üşenmez (2010) ve Wilkens (2021)). DLT’de *bakır* kelimesi “bakır” anlamıyla bir (181/155) ve *bakırlıg* “bakırlı, bakırı olan” anlamıyla bir (248/217) yerde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 571). Maden adı anlamını taşıyan bakır kelimesi, tarihî metinlerde ötümsüz ve ötümlü *bakır*, *bağır* şekli dışında #p ötümsüz *pakır* şekliyle geçmektedir.

Bakır kelimesi, *bā+kır+Ø* ekleşmesine dayanmaktadır. Kelimenin kökeni, *bā* morfemidir. Kelimenin ötümsüz şeklinin korunduğu *bakır* şekli dışında ötümlü şeklinin geçtiği *bağır* ve #b sesinin ötümsüzleştiği *pakır* şekilleri de yer almaktadır.

1.5. Tunç

Kelime *Türkçe Sözlük*’te kimya ilmindeki element özellikleri ve “bronz; tunçtan yapılmış olan ve koyu kırmızı renkte olan” şeklindeki anlamlarıyla geçmektedir (Karaağaç, 2021, s. 71). Clauson (1972, s. 499), “bir bakır alaşımı” anlamını vererek şüphesiz erken dönem metinlerinde pirinç (bakır ve çinko) yerine bronz (bakır ve kalay) olan alaşım olduğunu belirtmektedir. Çoğın kelimesi de “tunç” anlamına gelmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 898). Fransızca “tunç” anlamına gelen *bronze* kelimesinden gelmektedir. Aynı anlamı ile İtalyanca *bronzo*, Farsça *pirinç* / *birinc* olarak yer almaktadır (Tietze, 2002, s. 385). Kelime, “kapa-, tıka-” anlamına gelen *tū-* fiilinden gelmektedir (Gülensoy, 2011, s. 932). Bu kelimeden türeyen *tun-* fiili DLT’de “kapan-, tıkan-” anlamlarıyla yer almaktadır (Atalay, 1985, s. 652). Kelime, *tu-* fiilinden *tu-n-ç+Ø* ekleşmesiyle Türkiye Türkçesine *n/* ünsüz türemesiyle geçmiştir. Tuç hecesi, tunç hecesine göre daha zor telaffuz edilmektedir. Türk dilinin sağlam hece yapısı göz önüne alındığında *tuç* ve *tunç* kelimelerinin hece yapısında bir farklılık olduğu görülmektedir. Tunç kelimesinde türeyen *n/* diş geniz ünsüzünün, diğer bir temel niteliğe ait özeliğın alt niteliğini etkileyerek patlayıcılıkta süreklileşmeye sebebiyet vermesi sonucu kısacası çapraz karşıtlık sonucunda *tuç* kelimesinin, bir *n/* ünsüz türemesiyle *tunç* olmasını sağlamıştır (*tūç>tunç*). Clauson’un çalışmasında *yez* kelimesi için iki anlam sunmaktadır: birincisi bir tür bitki, ikincisi bir tür bakır alaşımıdır, İkinci anlamdaki kullanımıyla belki “pirinç” fakat bu XIV. yüzyıldan önce kaydedilmediği için ilk bakışta bir alıntı kelimedir. Kelime Moğolca “bakır” anlamına gelen *ces*’ten gelir (Clauson, 1972, s. 499). Sevortyan’ın çalışmasında tunç kelimesine rastlanmamıştır. İlgili madde başının, henüz yayımlanmamış olan sekizinci ciltte yer alacağı öngörülmektedir.

Karaağaç (2021, s. 862), tunç kelimesinin diğer dillere geçmiş verinti bir kelime olduğunu örnekleriyle birlikte sunmaktadır:

Çince *toūshi*, *tūn-cze* “tunç” (HWC 345; TMEN 2007; Alim.).

Farsça *tuç* “tunç” (TMEN 2007).

Arapça *tuc*, *tūc* “tunç” (Kun. 179; TMEN 2007; ŞY 159; Ayt. 132).

Ermenice *tuc* “tunç” (Aç. 138; TMEN 2007).

Romance *tuciŭ*, *tuci* “tunç, bronz; bu metalden yapılan vazo”; *tuciuriu* “tunç rengi, tunç renkli” (Mik. 77; Mey. 454; Lok. 2098; TMEN 2007).

Bulgarca *tuč* “tunç, bronz; dökme demir”; *dutya* “çinko” (Mik. 77; Mey. 454; Lok. 2098; TMEN 2007; Alf. 255).

Sırpça *tuč*, *túč* “bronz; dökme demir” (Mik. 77; Lok. 2098; TMEN 2007; Škal. 621).

Arnavutça *tunç*, *tunxh*, *tunsh*, *tuç*, *tuç*, *trunç*, *trunxh* “tunç, bronz, pirinç” (Mik. 77; Mey. 454; TMEN 2007; Bor. 134).

Makadonca *tunç* “tunç” (Nas. 56).

Yunanca *túnçi* “tunç, bronz; pirinç” (Mik. 77; Mey. 454; Kuk. 101; TMEN 2007; Geor. 225).

Kelime, Türkçeden Bulgarca, Sırpça ve Arnavutçaya *tuç* olarak geçmiştir. Zazacaya *tuc*, *tuj* ve *tunc* (ZTS, 361-362); Arapçaya (Suriye) *tūc* (ALTK, 132) olarak geçmiştir (2011, s. 932).

Tunç kelimesi, Orta Türkçede *tuç*; DLT’de *tūç* olarak geçmektedir (Atalay, 1983, s. 120). Karahanlı Türkçesinde *tūç*; Kıpçak Türkçesinde *tūc* olarak geçmektedir (Caferoğlu (2021), Clauson (1972), Çağbayır (2007), Ergin (2009), (Nadalyayev ve diğerleri, 1969), Özkan (1995), Öztürk (2017), (Radloff, 1893-1911), Toparlı, Vural ve Karaatlı (2007), Ünlü (2012a, 2012b, 2013), Üşenmez (2010) ve Wilkens (2021)). Maden adı anlamını taşıyan tunç kelimesi, tarihî metinlerde n/ üsüz türemenin olmadığı, ikileşme ses olayına uğramadığı *tuç* şekliyle geçmektedir (tūç>tunç).

Tunç kelimesi, tu-n-ç+Ø eklesmesine dayanmaktadır. Kelime, esas itibarıyla tūç’tan gelmektedir. Kök ünlüden sonra n ünsüzünün türemesi (n/) gereği ikileşme ses olayına (ç/>nç/) uğrayarak tūç>tunç değişimini yaşamaktadır.

1.6. Çelik

Kelime *Türkçe Sözlük*’te kimya ilmindeki element özellikleri ve “çok sert ve esnek bir duruma getirilebilen, çelikten yapılmış” şeklindeki anlamlarıyla geçmektedir (Karaağaç, 2021, s. 188). Gülensoy’un (2011, s. 229) çalışmasında “kısık kesilmiş çubuk: çelik çomak oyunu” ifadesiyle “çubuk” anlamı ile verilmiştir. Kelime, “yere vurmak, çakmak çakmak, yenmek” anlamına gelen *çal-* fiilinden (çal-ı+k) türemiştir (Üşenmez, 2010, s. 73). Çelik, “yansıma” anlamına gelen *çā* kelimesinden gelerek *çā+ı+ı+k+Ø* eklesmesiyle yer alan bir kelimedir (Gülensoy, 2011, s. 229). Türk ve Moğol kültürlerinde *çelik* kavramı genel olarak *kurç*, *bolat*, *çelik* ve *kañ* kelimeleriyle karşılanmaktadır. *Kurç* kelimesi hem Türk hem de Moğol dillerinde yer alırken Rybatzki bu kelimenin ve *bulat* biçiminin İranî kökenli olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, Türklerin madencilik alanındaki tarihî birikimi dikkate alındığında araştırmacı bu görüşten uzaklaşmakta ve kelimenin Eski Rusçadaki *karalug*’tan üretilen bir kelime olduğunu belirtmektedir. *Kañ* kelimesi ise Çin kökenlidir, bu sözcük Moğolcada doğrudan yer alırken Türk dillerinde Çin’le yakın temasta olan dillerde kullanılmaktadır (Rybatzki, 1999, s. 56-57). Sevortyan’ın çalışmasında çelik kelimesine rastlanmamıştır. İlgili madde başının, henüz yayımlanmamış olan sekizinci ciltte yer alacağı öngörülmektedir.

Karaağaç (2021, s. 188), çelik kelimesinin diğer dillere geçmiş verinti bir kelime olduğunu örnekleriyle birlikte sunmaktadır:

Farsça *çelik* “çelik” (Erş. 135).

Ar. *çalig* “çelik” (ŞY. 187).

Ermenice *çelik* “çelik”; *çelik çomak* “çelik çomak oyunu” (Aç. 271).

Romence *cilic* “çelik; çelik parıltısı” (Mik. 39; Lok. 408).

Bulgarca *çelik* “çelik; taze ağaç dalı, budak; çelik çomak oyunu”; *çelikliya*, *çelikov* “çelikten yapılmış şey” *çelikána*, *çilikána* “çelik döküm atölyesi” *çelikledisvam*, *çilikledisvam* “çelik elde etmek için demire su vermek, çelik hâline getirmek” (Mik. 39; Lok. 408; Gran. 8, 12, 156; Gab. 909; Alf. 283).

Sırpça *čelik* “çelik, dayanıklı metal”; *čelik* “çelikten yapılmış; sağlam” (Mik. 39; Lok. 408; Škal. 170).

Arnavutça *çelik*, *çelnik*, *xhelik*, “çelik”; *i çelikté*, *i çelikté* “çelikten”; *çelnikos* “çelik yapmak, demire su vererek çelik elde etmek”; *çelnikonj* “çelikle kaplanmış” (Mik. 39; Mey. 446; Bor. 34, 104; ATS)

Makedonca *çelik*, *çerlik* “çelik; dal, çubuk”; *çelik çomak* “çelik çomak, çocuk oyunu” (Nas. 56, 99, 197, 206, 247).

Yunanca *çeliki*, *açilikénia* “çelik”; *çelikénos* “çelikten; sağlam”; *çilikono* “çeliğe çevirme, sağlamlaştırma” (Mik. 39; Kuk. 105; Geor. 87, 257).

Eski Türkçede *çelik*; Orta Türkçede *çelik*, *kurç* ve Farsça kökenli *polad* kullanımları görülmektedir. Anadolu ağızlarında: *cellik*, *çelik*, *çelikmen*, *çellik*, *çelme çelik* “çelik oyunu”, *çelikleme* “kısa odun”, *çeliklemek* “bağ kütüğünü uzunca budamak” (DS. III, s. 1123) kullanımları vardır (Caferoğlu (2021), Çağbayır (2007), Ergin (2009), Gülensoy (2011), Özkan (1995), Öztürk (2017), (Radloff, 1893-1911), Toparlı, Vural ve Karaatlı (2007), Ünlü (2012, 2013), Üşenmez (2010) ve Wilkens (2021)). Maden adı anlamını taşıyan çelik kelimesi, tarihî metinlerde “çelik gibi sert” anlamındaki *kurç* kelimesinin dışında Farsça kökenli *polad* olarak geçmektedir.

Çelik kelimesi, çā+1-ı+k+Ø ekleşmesine dayanmaktadır. Kelimenin kökeni, çā morfemidir. Kelimenin aynı anlamını sağlayan *kurç* ve Farsça kökenli *polad* kullanımları da görülmektedir.

Türkçe kökenli maden adlarının etimolojik açıdan ele alındığı çalışmada, Türk dilinin tarihî ve çağdaş şiveleriyle lehçelerinde yer aldığı kullanımları önemlidir. Maden adlarının tarihî Türk şivelerindeki kullanımlarına bakıldığında altın, sınırlı düz şekli *altın* dışında genellikle yuvarlak vokalli *altun* şekliyle; demir, m/ dudak sesinin etkisiyle yuvarlak vokalli *temür*, kök ünlüdeki e/ sesinde düzlük ve #d ötümlülük olayları nedeniyle *demür* şekliyle; gümüş, #k ötümsüz *kümüş* şekli dışında ü/ sesinin yuvarlaklık, tam, uzak, ilerlek benzetme etkisiyle *kümüş* ve #g ötümlü olayı sonucu *gümüş* şekliyle; bakır, ötümsüz ve ötümlü *bakır*, *bağır* şekli dışında #p ötümsüz *pakır* şekliyle; tunç, n/ üsüz türemenin olmadığı, ikileşmeye uğramadığı *tuç* şekliyle çelik ise “çelik gibi sert” anlamındaki *kurç* kelimesinin dışında Farsça kökenli *polad* şekilleriyle geçmektedir (Tablo 1). Türk dilinin birinci ve ikinci tarihî dönemleri olan Eski Türkçe ile G#

değişimi sonucu Karluk, Kıpçak ve Oğuz grubu olarak üçe bölünen Orta Türkçe dönemi arasında -tarihî yazı dillerinde- çeşitlilik gösteren maden adlarının kullanım şekillerinde coğrafi ve ses bilgisel (fonetik) farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1⁴: Etimologlara Göre Maden Adlarının Köken Dayanakları ve Fonetik Hususiyetleri

Maden Adı	Araştırmacıların Köken Bilimine Dair Dayanakları	Fonetik Hususiyetler
Altın	Gülensoy ve Ramstedt (Fonetik) Clauson, Räsänen, Rassadin ve Sevortyan (Alıntı, Moğolca) Vámbéry (Fonetik, Anlam Genişlemesi)	al+tın+Ø altun>altın u/>ı/ (Düzlük)
Demir	Gülensoy ve Sevortyan (Fonetik)	temir+Ø temir>temür>demür>demir i/>ü/ (Yuvarlaklık) /e-ü/>/e-i/ (Düzlük, yarı, ilerlek, uzak, ünlü ünlü benzetmesi) #t>#d (Ötümlüleşme)
Gümüş	Gülensoy (Fonetik)	kü-m-üş+Ø kümiş>kümüş>gümüş /ü-i/>/ü-ü/ (Yuvarlaklık, tam, ilerlek, uzak, ünlü ünlü benzetmesi) #k>#g (Ötümlüleşme)
Bakır	Gülensoy ve Sevortyan (Fonetik)	bā+kır+Ø
Tunç	Gülensoy (Fonetik) Clauson (Alıntı, Moğolca)	tu-n-ç+Ø tūç>tunç Ø/>n/ (Ünsüz türemesi)→ç/>nç/ (İkileşme)
Çelik	Gülensoy ve Üşenmez (Fonetik)	çā+l-ı+k+Ø

Maden adlarının çağdaş Türk şive ve lehçelerindeki kullanımları, coğrafi gruplara göre dağılımı ve çeşitliliği göz önünde bulundurularak ele alınmıştır (Şekil 1). Türk dilinin Güneybatı (Oğuz), Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Sibirya) çağdaş şiveleri ile Saha ve Çuvaş Türkçesi lehçeleri arasında geniş bir bilgi yelpazesi sağlaması yönüyle dikkate değerdir. Maden adlarının çağdaş şivelerdeki kullanımlarına bakıldığında; maden adlarında Türkçe kökenli kullanımlar ile Moğolca, Farsça ve Batı dillerinin etkisiyle farklı kullanımların da olduğu görülmektedir. Kullanımlardaki çeşitliliğin temelinde ses bilgisel (fonetik) farklar, kültürel ve coğrafi etkilenme ve benzeri sebepler yatmaktadır. Özellikle Türk diline alıntı yoluyla giren kelimelerde hançerenin etkisiyle çeşitli ses bilgisi (fonetik) olayları gözlemlenmektedir.

⁴ Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Maden Adları	Güneybatı (Oğuz) Grubu			Güneydoğu (Karluk) Grubu		Kuzeybatı (Kıpçak) Grubu						Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu				Lehçeler	
	Az. Trk.	Tkm. Trk.	Gag. Trk.	Özb. Trk.	Yuyg. Trk.	Kzk. Trk.	Krg. Trk.	Tat. Trk.	Bşk. Trk.	Krç.-Mlk. Trk.	Kmk. Trk.	Hak. Trk.	Şor Trk.	Tuv. Trk.	Alt. Trk.	Yak. (Saha) Trk.	Çuv. Trk.
Altın	Kızıl, Altın	Kızıl, Altın	Altın	Altın	Altın	Altın	Altın, Zer	Altın	Altın	Altın	Altın	Altın	Altın	Altın	Altın	Kıhl Kömüs	İltân
Demir	Dâmir	Demir	Demir	Temir	Tömür	Temir	Temir	Timir, Timêr	Timir	Temir	Temir	Timir	Tebir	Demir	Temir	Timir	Timér
Gümüş	Gümüş	Kümüş	Gümüş	Kümüş	Kümüş	Kümis	Kümüş	Kömiş, Kömêş	Kömôş	Kümüş	Gümüş	Kümüs	Kümüş	Hümüş, Möngün	Kümüş	Ürüñ Kömüs	Kêmêl
Bakır	Mis	Mis	Bakır	Mis	Mis	Bakır, Mis, Jez	Pakır, Cez, Mis	Bakır	Bakır	Bagır	Bağır	Pağır	Çes	Hola	Ces	Altan	Yés
Tunç	Tunc	Bürünç	Pirinç	Bronza	Tunç, Bronza	Kola	Kolo	Toç, Bronza	Bronza	Tuç	Bronz	Hola	Tunç, Kola, Bronz, Kalay	Hüler	Kolo	Boruonsa	Bronza
Çelik	Polad	Polat	Çelik	Polat	Polat	Kurış, Bolat	Bolot, Agiles, Kurç, Stal	Korıç	Koros	Bolat	Bolat	Çalat	Kola	Bolat, Kaş	Bolot	Istaal	Hursâ

Şekil 15: Türk Dilinin Çağdaş Şive ve Lehçelerinde Maden Adlarının Kullanımları

Altın hem düz *altın* hem de yuvarlak *altun* morfemiyle kullanılmıştır. Az. ve Tkm. Trk.'de renk anlamıyla *kızıl* kullanımı da geçerek anlam genişlemesi görülmektedir. Krg. Trk.'de de Farsça *zer* kullanımı bir alıntı olarak kullanılmaktadır.

Demir kelimesi, yalnızca Güneybatı (Oğuz) grubunda ötümlü (#d) geçmektedir. İkinci hecedeki i/ dar ünlü sesin tam, uzak, gerilek, ünlü ünlü benzetmesiyle *timir* şekliyle geçmektedir. Kullanımlara ek olarak /a/Ku>/o/Ku u değişme olayı etkisiyle *tömür* kullanımı (Yuyg. Trk.) geçmektedir.

Gümüş kelimesi, yalnızca Güneybatı (Oğuz) grubunda ötümlü (#g) geçmektedir. Kaz. Trk.'de ş:s sonucu *kümis*; Tuv. Trk.'de #k:#h sızıcılaşma sonucu *hümüş* ve bu kullanımla birlikte Moğolcadaki *möngün* kullanımıyla da geçmektedir. Çuv. Trk.'de ş:/l/ sonucu *kêmêl* olarak geçmektedir.

Bakır kelimesi, çağdaş şivelerde bakır, bagır, pakır, mis, jez, cez, çes, altan, yés vb. çeşitli kullanımlarla yer almaktadır. Krç.-Mlk. Trk.'de, g/ ötümlü *bagır*; Krg. Trk.'de #p ötümsüz *pakır*; Az., Tkm., Özb., Yuyg., Kzk. ve Krg. Trk.'de Farsçadan alıntı *mis*; Clauson'un Moğolca *ces*'ten geldiğini (1972, s. 499) ifade ettiği kelimenin #y:#j sonucu Kzk. Trk.'de *jez*, Krg. Trk.'de #y:#c sonucu *cez*, Şor Trk.'de #y:#ç sonucu *çes*; Yak. Trk.'de altın anlamında değil "bakır" anlamında Moğolcadan altan olarak geçerken Çuv. Trk.'de #c:#y sonucu *yés* kullanımlarıyla geçmektedir. Kısacası bakır kelimesinin, Türkçe kökeninin yanı sıra Moğolca ve Farsçadaki alıntısından hareketle farklı ses denklikleriyle çeşitli kullanımları bulunmaktadır.

Tunç kelimesi, çağdaş şivelerde tunç, tuç, tunc, bürünç, pirinç, bronz, bronza, boruonsa, hüler vb. çeşitli kullanımlarla yer almaktadır. Krç.-Mlk. Trk.'de n/ ünsüz türemesine uğramadığı, ikileşmenin olmadığı n/>Ø/ *tuç*; Tkm. Trk.'de Farsçadan alıntı olan *birinc* kelimesinin #b dudak sesindeki yayınma olayı ve #ç ötümsüz etkisiyle *bürünç*, Gag. Trk.'de #p ötümsüz *pirinç*; Özb., Yuyg., Tat., Bşk., Kmk., Şor, Yak. ve Çuv. Trk.'de Fransızcadan alıntı olan bronz kelimesinden hareketle *bronz*, *bronza*, *boruonsa* ve Tuv. Trk.'de, Moğolca küler'den

⁵ Kaynak: Aksu ve Işık (1997), Arıkoğlu (2003), Arıkoğlu (2005), Bayram (2007), Berdak (1994), Doğru ve Kaynak (1991), Ehmetyanov, Möhemmetdinov, Nurieva ve Ganiev (2014), Ercilasun (2007), Koç, Bayniyazov ve Başkapan (2003), Naskali ve Duranlı (1999), Pekacar (2011), Tannagaşeva ve Akalın (1995), Tavkul (2000) ve Vasiliev (1995).

hareketle #k:#h sızıcılığı sonucu *hüler* kullanımlarıyla geçmektedir. Kısacası tunç kelimesinin, Türkçe kökeninin yanı sıra Moğolca, Farsça ve Fransızcadaki alıntısından hareketle farklı ses denklikleriyle çeşitli kullanımları bulunmaktadır.

Çelik kelimesi, çağdaş şivelerde çelik, polad, polat, bolat, bolot, kurç, kurış, koros, agiles, stal, istaal, hurşā vb. çeşitli kullanımlar ile yer almaktadır. Farsçadaki pūlād'dan hareketle nicelik-nitelik dengelemesi olayı sonucu Az. Trk.'de *polad*, Tkm., Özb. ve Yuyg. Trk.'de *polat*, Kzk., Krg., Krç-Mlk., Kmk., Tuv. ve Alt. Trk.'de #b ötümlü *bolat* ve *bolot*; Kzk. Trk.'de "çelik gibi sert" anlamına gelen kurç kelimesinden hareketle ç:ş sonucu ve 1/ ünlü türemesiyle *kurış*, Bşk. Trk.'de ç:s sonucu *koros*; Krg. Trk.'de Farsça bolot dışında İngilizce "çevik" anlamına gelen *agile* ve yine İngilizce steel kelimesinden hareketle *stal*; Yak. Trk.'de de İngilizce steel kelimesinden hareketle ve #1 türemeyle *istaal* ve Çuv. Trk.'de ç:s sonucu *hurşā* kullanımlarıyla geçmektedir. Kısacası; çelik kelimesinin, Türkçe kökeninin yanı sıra Farsça ve İngilizcedeki alıntısından hareketle farklı ses denklikleriyle çeşitli kullanımları bulunmaktadır.

2. Sonuç

Madencilik, yüzyıllar boyunca ihtiyaç dengesi değişen her milletin kalıcı ihtiyaçlarından biri olması yönüyle önemlidir. Yaşam ile aynı ekseninde devam eden bu döngü, bir milletin dil ve tarihî kimliğiyle yakından bir ilişki içerisinde. Türk milleti, madencilik konusunda çağlar boyunca ilerleme kaydetmiş olup bu becerisini dil, tarih, kültür, ekonomi, sosyoloji, coğrafya, askerî vb. birçok alanda sağlam bir temel üzerine oturtmuştur. Çalışmada maden adlarının köken (etimoloji) bilimi açısından önemi Türk dili merkezli ele alınmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde Türk kültüründe madenciliğin önemi ve gelişimi anlatılarak dilciliğin farklı alanları olan köken bilimi üzerinde durulmuştur. Bulgular kısmına gelindiğinde maden adları köken bilimi açısından ele alınmıştır.

Çalışmada, metalik madenler (altın, demir, gümüş ve bakır) ile bu madenlerden elde edilen alaşımlı metaller (tunç ve çelik) köken bilimi açısından incelenmiştir. Çalışmada, altın, demir, gümüş ve bakırdan oluşan metalik madenler ile bunlardan üretilen tunç ve çelik alaşımlı metallerin tercih edilme nedeni, bu malzemelere ait adların etimolojik olarak Türkçe kökenli olmasıdır. Maden adlarının, köken bilimi açısından incelendiği çalışmayla Türk dilinin tarihî ve çağdaş şiveleriyle lehçelerindeki kullanımları kayıt altına alınmıştır. Maden adlarının Türkçe kullanımlarının yanı sıra Moğolca, Farsça, İngilizce ve Fransızcadan geçen alıntıları görülmektedir. Türk dilinin şive ve lehçelerinde maden adlarının kullanımı, Türkçenin coğrafi, kültürel, tarihî ve dilcilik zenginliğini ifade etmesi bakımından önem taşımaktadır. Türk dilinin çağdaş şive ve lehçelerinde altın, demir ve gümüş maden adlarında Türkçe kökenli kullanımlar tercih edilirken bakır, tunç ve çelik adlarında alıntılar yoluyla çeşitli kullanımlar görülmektedir. Maden adlarındaki bu denli çeşitli kullanımlarında farklı ses bilgisel (fonetik) olaylar, coğrafi ve kültürel farklılar önemli rol oynamaktadır.

Çalışmada türü itibarıyla çoğunluğu metal olan madenler ile bu madenlerden elde edilen alaşımlı metallerin kökenleri farklı araştırmacıların açıklamaları dikkate alınarak ve ses bilgisi (fonetik) ve ekleşme bilgisi disiplinlerinden yola çıkılarak tarafımızca ele alınmıştır.

Altın, demir, gümüş, bakır, tunç ve çelik maden adları köken bilgisi itibarıyla Türk dili kökenlidir.

Maden adları, diğer dillere verinti şeklinde aktarılmıştır.

Maden adları çalışmada yalnız Türk dilindeki kullanımlarıyla değil Moğolca, Farsça, İngilizce ve Fransızcadan geçen alıntıları da görülmektedir.

Altın, demir, gümüş, bakır, tunç ve çelik madenleri, Türk dilinin tarihî ve çağdaş şiveleriyle lehçelerindeki -Türk dilindeki- kullanımlarıyla ele alınmıştır. Kısacası madenlerin kökenleri, Türk dili ve tarihî açısından incelenmiştir.

Madencilik, Türklerin, siyasi ve ticari hayatı ile düşünce tarzını birleştiren ekonomik bir faaliyettir. Türklerin yaşam faaliyetlerinde uygarlık bulan madencilik, başta kelimelerin kökenleri olmak üzere birçok dili derinden etkilemiştir. Çalışmada, Türk kültüründe madenlerin önemli bir yere sahip olduğu, dilcilik alanında değerlendirildiğinde maden adlarının kökeninin, tarihî ve çağdaş şiveleriyle lehçelerdeki kullanımlarıyla tanımlanarak Türk dili asıllı olduğu ve birçok dile verinti kelime olarak geçtiği anlaşılmıştır. Türk kültürü ve tarihiyle dilcilik arasındaki ortak paydayı örneklendiren bu ve benzeri çalışmaların alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kısaltmalar Listesi

• Adı Geçen Eserlerin Kısaltma Listesi

AÇ.: Açaryan, R. A. (1902). *Eminyan Atskakrağan Joğovatsoi*. Moskova.

Alf.: Grannes, A., Hauge, K, R, Süleymanova, H. (200). *A dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus.

Alim.: İnayet, A. (2000). Doğrudan ve dolaylı olarak Çinceye geçen Türkçe kelimeler üzerine. 4. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 25-29 Eylül 2000, İzmir.

ALTK: Arap Lehçelerindeki Türkçe kelimeler.

Ayt.: Aytaç, B. (1994). *Arap lehçelerindeki Türkçe kelimeler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları.

Ber.: Berberi, D. (1964). *Phonological and Morphological Adaptation of Turkish Loanwords in Contemporary Albanian Geg Dialect of Kruja: A synchronic analysis*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Indiana: Indiana University.

Bor.: Boretzky, N. (1975). *Der Türkische Einfluss Auf Das Albanische, Teil 1: Phonologie Und Morphologie Der Albanische Turzismen*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Bor.: Boretzky, N. (1976). *Der Türkische Einfluss Auf Das Albanische, Teil 2: Wörterbuch Der Albanischen Turzismen*, Wiesbaden: Harrassowitz.

Çal.: Çalışkan, A. M. (1996). *İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca ve Portekizcede Arapça, Farsça ve Türkçe asıllı kelimeler*. İstanbul: Yenda.

Dev.: Devletov, R. R. (2001). *Tyurkizmi V Ukrayns'kyy Ta Rosyns'kyy Movah*. Simferopol.

DLT: Divānu Luġāti't-Türk.

DS.: Derleme Sözlüğü. I-XII.

Erş.: Fard, A. E. *Turkish Lexicon İn Persian Literature*. Erdebil.

ÊSTJa: Vladimirovich, S. E. (1974-2003). *Êtimologiçeskiy Slovar' Tjurkskix Jazokov*. I-VII, Moskva.

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.

Vas.: Vasmer, M. (1950-1958). *Russisches Etymologisches Wörterbuch* I-IV, Heidelberg.

Gab.: Gaberov, İ. (1998). *Reçnik Na Çujdite Dumi V Bilgarskiy*. Sofia.

Geor.: Georgiadis, P. (1974). *Die Lautlichen Veraderungen Der Türkischen Lehnwörter Im Griechischen. Inauguraldissertation Zur Erlangung Des Doktorgrades Der Philosophischen Fakultät Der Ludwig-Maximilianuniversität Zu München*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Münih.

Gran.: Grannes, A. (1996). *Turco-Bulgarica, Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian*. (I-VII). Wiesbaden.

HWC.: Hanyu, W. C. (1984). *Çincedeki yabancı kelimeler sözlüğü*, Shanghai: Shanghai Cishu Chuban She (Shanghai sözlük neşriyatı).

Kak.: Kakuk, S. (1973). *Rescherches Sur L'histoire De La Langue Osmanlie Des XVII Sciecles, Les Elements Osmanlis De La Langue Hongroise*. Budapest: Kiadó.

Kuk.: Kukkidis, K. (1960). *Leksilogion Ellinikon Lekseon Paragomenon Ek Tis Tourkikis*. Atina.

Kun.: Halasi-Kun, T. (1973). *The Ottoman elements in the Syrian dialects*. Archivum Ottomanicum.

KWb.: Kalmückisches Wörterbuch.

Lok.: Lokotsch, K. (1927). *Etymologisches Wörterbuch Der Europäischen (Germanischen, Romanischen Und Slavischen) Wörter Orientalischen Ursprungs*. Heidelberg.

ME: Mongolische elemente in der jakutischen Sprache.

Mey.: Meyer, G. (1891). *Etymologisches Wörterbuch Der Albanesischen Sprache*. Viyana: Sammlung indogermanischer Wörterbücher.

Mfö.: Öner, M. ve Öner, F. (2004). “Fincedeki Türkçe Sözcükler”, *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi. V. Lefke Edebiyat Buluşması*. Ankara.

Mik.: Miklosich, F. (1890). *Die Türkischen Elemente In Den Südost- Und Osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch)*. Viyana: Ulan Press.

Muh.: Cheneb, M. B. C. (1967). Cezayir konuşma dilinde muhafaza edilen Türkçe ve (Türkçe aracılığı ile gelen) Farsça kelimeler. (Çev. A. Ateş). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (14), 157-213.

MTESz.: *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótara* I-IV. (Yay.: Benkő Loránd, Kiss Lajos, Papp László). Budapest.

Nas.: Olivera Y.-N. (2001). *Tyurskite Leksički Elementi Vo Makedonskiot Yazik*. Üsküp.

NyK: Nyelvtudományi Közlemények.

Poppe Arm (1): *Studia Altaica* (1987). Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag. Wiesbaden.

Prok.: Prokosch, E. (1983). *Osmanisches Wortgut Im Sudan-Arabischen*. Berlin.

Škal.: Skalvič. A. (1985). *Turcizmi U Srpskohrvatskom Jeziku*. Sarajevo.

Şip.: Şipova, E. N. (1976). *Slovar' Tyurkizmov V Russkom Yazıke*. Alma-Ata.

ŞY.: Şamil, F. Y. (1984). *Arapçanın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TMEN.: Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen I- IV*. Wiesbaden.

TS: Türkçe Sözlük

TUL.: Sabir, M. (1968). *Türkçe-Urduca Lugat*. Karaçi.

ZTS: Zazaca-Türkçe Sözlük.

• Diğer Kısaltmaların Listesi

Alt. Trk.: Altay Türkçesi

Az. Trk.: Azerbaycan Türkçesi

bs.: baskı

Bşk. Trk.: Başkurt Türkçesi

çev.: Çeviren

Çuv. Trk.: Çuvaş Türkçesi

Ezm.: Erzurum

Gag. Trk.: Gagavuz Türkçesi

Hak. Trk.: Hakas Türkçesi

K: Konson (Ünsüz)

Kmk. Trk.: Kumuk Türkçesi

Krç-Mlk. Trk.: Karaçay-Malkar Türkçesi

Krg. Trk.: Kırgız Türkçesi

Ky.: Kayseri

Kzk. Trk.: Kazak Türkçesi

MTA : Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü

Özb. Trk.: Özbek Türkçesi

s.: Sayfa

Şor Trk.: Şor Türkçesi

Tat. Trk.: Tatar Türkçesi

Tkm. Trk.: Türkmen Türkçesi

Tuv. Trk.: Tuva Türkçesi

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

vb.: Ve benzeri

vs.: Vesaire

Yak. Trk.: Yakut Türkçesi

Yuyg. Trk.: Yeni Uygur Türkçesi

• **İşaretler Listesi**

+: İsme bağlanmayı, isim kategorisini ifade eder.

-: Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini ifade eder.

Ø: Bir gramer unsurunun, telaffuz edilmeyen ancak işlevi korunan şeklini temsil eder.

/: Kök ünlüsünden sonra gelen sesi gösterir.

/.../: Bir ses grubu ya da metin parçasını ifade eder.

#: Bulunduğu sesin başında ise kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.

<,>: Bir sese ya da şekle ait gelişim istikametini gösterir. Okun ucu istikametinde kalan yeni, arkasında kalan eski ses ya da şekli gösterir.

:: Denklik gösteren, birbirini karşılayan ses ya da şekil unsurlarının arasında girer.

→: Kendisinden önceki ses olayı gereği farklı ses olaylarının bulunduğu gösterir.

Kaynaklar

- Aksu, N. ve Işık, A. (1997). *Türkiye Türkçözü- Kırgız Türkçözü sözdüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Arıkoğlu, E. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe sözlük*. Ankara: Akçağ.
- Atalay, B. (1983). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk dizini endeks (C I-IV)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Balıkçı, Ş. (2021). Türkiye’de “madenlerin” kültleşme süreçlerine dair bir değerlendirme. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* (6), 231-248. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1486007>
- Baskakov, N. A. (1996). *N. A. Baskakovu, Ot kolleg in učbenikov*. Rossijkaja Akademiya Nauk.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlük*. Konya: Tablet.
- Berdak, Y. (1994). *Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Caferoğlu, A. (2021). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University: Oxford At The Clarendon.
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı*. İstanbul: Ötüken.
- Doğru, A. ve Kaynak, İ. (1991). *Gagauz Türkçesinin sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ehmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F. ve Ganiev, F. (2014). *Türkçe-Tatarca sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Türk lehçeleri grameri*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti’l-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon*. Harrassowitz.
- Erden, U. (2017). *İslam öncesi Türklerde madencilik ve maden ürünlerinin ticareti (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (2009). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Joki, A. J. (1952). *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen*. Helsinki.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kałużyński, S. (1961). *Mongolische elemente in der jakutischen Sprache*. Warszawa.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil bilimi terimleri sözlüğü* (2 bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karaağaç, G. (2021). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Laufer, B. (1916). Loan-words in Tibetan. *T'oung Pao*, s. 403-552.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük*. (çev. G. Karaağaç) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Mudrak, O. A. (2015). En eski Türk dilinin metal adları ile ilgili sözvarlığı. (çev. E. Atmaca ve R. Adzhumerova). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 9(17), 229-292. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1531597>
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Dağarcık.
- Nadalyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R., ve Şçerbak, A. M. (Dü). (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Izdatel'stvo Nauk.
- Naskali, E. G. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Németh, G. (1928). *Az uráli és a török nyelvek ösi kapcsolata*.
- Özkan, M. (1995). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz.
- Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi el kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Radloff, W. (1893-1911). *Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy* (C I-IV). Imperatorskaya Akademiya Nauk.
- Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki.
- Ramstedt, G. J. (1957). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. I. Lautlehre*. Helsinki.
- Rassadin, V. İ. (1980). *Mongolo-burjatskie zaimstvovaniya v sibirskix tjurkskix jazykax*.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seur.
- Rybatzki, V. (1999). Turkic Words for Steel and Cast Iron. *Turkic Languages*, 3, s. 56-86.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Étimologičeskij Slovar Tjurkskix Jazykov* (C 1). Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Étimologičeskij Slovar Tjurkskix Jazykov* (C 2). Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1980). *Étimologičeskij Slovar Tjurkskix Jazykov* (C 3). Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1997). *Étimologičeskij Slovar Tjurkskix Jazykov*. L. S. Levitskaya, A. V. Dybo ve V. I. Rassadin (C 5). Nauka.
- Şçerbak, A. M. (1997). *Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi*. Rossijskaja Akademija Nauk.
- Şen, S. (2008). Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(3), s. 163. https://www.academia.edu/35878096/Eski_T%C3%BCrklerde_Maden_%C4%B0%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fine_Bir_Bak%C4%B1%C5%9F
- Tannagaşeva, N. N. ve Akalın, Ş. H. (1995). *Şor sözlüğü*. Adana: Türkoloji Araştırmaları.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, Ş. (1994). *Tunyukuk yazıtı*. Ankara: Simurg.
- Tekin, Ş. (2003). *Makaleler I: Altayistik*. Ankara: Grafiker.

- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı sprachgeschichtliches und etymologisches wörterbuch des Türkei-Türkischen*. İstanbul, Wien: Simurg, Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tuna, O. N. (1989). Sümer-Türk dillerinin tarihî ilgisi ve Türk dilinin yaşı meselesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (37), 257-293.
- Ünlü, S. (2012a). *Harezmi Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Eğitim.
- Ünlü, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Eğitim.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin sözlüğü*. İstanbul: Doğu.
- Vámbéry, H. (1878). *etymologisches wörterbuch der Turkotatarische sprachen, ein versuch zur darstellung des familienverhältnisses des Turko-Tatarischen wortschatzes*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yıldız, S. (2019). *Anadolu ve tarih öncesi çağlar*. Ankara: İksad.
- Wendt, H. F. (1960). *Die Türkischen elemente im Rumanischen*, Berlin: De Gruyter.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch - Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Genel Ağ Kaynakları

- <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/turkiyede-madencilik/2022-yili-maden-dis-ticaret.pdf> [Erişim Tarihi: 03.02.2024].
- <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/turkiyede-madencilik/2022-yili-maden-dis-ticaret.pdf> [Erişim Tarihi: 09.02.2024].
- <https://www.mta.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 09.02.2024].

Extended Abstract

Throughout history, societies have developed in various fields under the influence of geography. Mining has been one of the fields where the unity of geography and economy has been strengthened. Mining, which has found meaning with the existence of humanity, has been a fundamental activity in every period of history. Mining, which is so important, has been examined in the study as it takes place in Turkish culture. The mining skills of the Turks have contributed significantly to the nourishment of their warrior side by winning victories on horseback throughout history. One of the fields in which mining has developed effectively has been the field of linguistics.

One of the important fields of study in linguistics is etymology. Etymological studies are an inclusive approach as they require rigour from phonetics to semantics. In this study, the names of minerals are examined in terms of etymology. The study, which is a qualitative research, was handled using the document analysis method. The limitations of the study are that the mineral names are limited to metallic types, the study is limited to the field of etymology in linguistics and the findings are limited to the historical and contemporary dialects and dialects of the Turkish language. In order to ensure the reliability and validity of the study, the usage in historical and contemporary dialects and dialects of Turkish language were taken into consideration.

Basic etymological dictionaries were taken into consideration in determining the origin of the mine names discussed in the study. The main etymological dictionaries in the literature are: M. Räsänen's (1969) *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, G. Clauson's (1972) *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Hasan Eren's (1999) *Etymological Dictionary of Turkish Language*, A. Tietze's (2002) *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Tuncer Gülensoy's (2011) *Dictionary of Turkish Words in Turkey Turkish*, etc. Period dictionaries are also among the reference sources in the literature. The uses of mines in various dialects has been compiled and examined based on the dictionaries of the relevant written language. The main approach to the determination of mine names in terms of etymology has been phonetics, semantics and similar approaches. The names of mines are witnessed with their various usages in the dialects of the Old and Middle Turkish historical dialects of the Turkic language; contemporary dialects and dialects of the Oghuz (Southwest), Karluk (Southeast), Kipchak (Northwest) and Siberian (Northeast) groups; Yakut and Chuvash Turkic dialects. The main reason for the changes in the use of mine names is phonetics, but geography, history and culture also have an impact. Especially when looked at from the perspective of phonetics, it is understood that the differences seen in historical dialects and contemporary accents and dialects that have spread under the influence of geography are due to characteristic sound events (flatness-roundness, assimilation, voiced-unvoiced, etc.). The origins of the minerals are based on different justifications (phonetics, loan, semantic extension) by researchers.

The types of minerals, which are divided into four as natural stones, metallic minerals, industrial raw materials and energy raw materials, are limited to metallic types in this study. The minerals considered in this study are gold, iron, silver, copper, bronze and steel. In the introduction part of the study, information about mining and etymology in Turkish culture is given. Mineral names are discussed together with their meaning, origin, languages in which they are given, and their use in historical and contemporary dialects and dialects. The data on the usage of the names of mines in contemporary dialects of Yakut and Chuvash Turkic dialects are shown in the figure table to provide summary information.

In the study, in which mine names were analysed in terms of etymology, it was determined that the mineral names are of Turkish origin in terms of etymology, that they are also used in different languages (Mongolian, Persian, English and French) and given to other languages. In the study, the origins of mining names were examined and their usage forms in historical and contemporary dialects and dialects of Turkish language were discussed and important information about Turkish culture, history and language was obtained. It is thought that this and similar studies exemplifying the common ground between Turkish culture and history and linguistics will contribute to the literature.